

ՄԻԶՊՉԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՍՈՑԻԱՑԻԱ
ՖՐԻԴՐԻԽ ԷՔԵՐՏ ՀԻՄՆԱԳՐԱՄ

**ՄԱՐԴՈՒ
ԱՌԱՆՁԻՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ 2015Թ.
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ
ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

ԵՐԵՎԱՆ 2016

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՍՈՑԻԱՑԻԱ
ՖՐԻԴՐԻԽ ԷԲԵՐՏ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ՄԱՐԴՈՒ ԱՌԱՆՁԻՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ 2015Թ.
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

ԵՐԵՎԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔ
2016

ՀՏԴ 339.92
ԳՄԴ 65.5

Ժողովածուի նախապատրաստումը և հրատարակումն իրականացրել է Միջազգային իրավունքի հայկական ասոցիացիան Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամի հետ համատեղ:
The preparation and publication of the digest is implemented by the Armenian Association of International Law in cooperation with the Friedrich-Ebert-Stiftung

Խմբագիր՝ Վ.Հովհաննիսյան – իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր
Editor V. Hovhannisyán - Doctor of Law, Professor

Մարդու առանձին սոցիալական իրավունքների պաշտպանության երաշխիքները Հայաստանի Հանրապետության 2015թ. փոփոխություններով Սահմանադրության համատեքստում – Եր: «ԻՐԱՎՈՒՆՔ» 2016. Էջ 116.

The Guarantees of Protection of Some Social Rights of Individual in the Republic of Armenia in the Context of the Constitutional Reforms of 2015 – Yerevan, «LAW» 2016 116 pages.

Ժողովածույում ներկայացված հոդվածներում տեղ գտած վերլուծությունները և եզրահանգումները հանդիսանում են հեղինակների գիտահետազոտական գործունեության արդյունք, որոնք պարտադիր չէ, որ համընկնեն Ֆրիդրիխ Էբերտ Հիմնադրամի դիրքորոշման հետ:

The analysis and conclusions mentioned in the articles of the Digest are the result of the authors research that not necessarily reflect the views of the Friedrich Ebert Stiftung's position.

Սույն հրատարակության նպատակն է օգնել այն անձանց, ովքեր հետաքրքրվում են մարդու սոցիալական իրավունքների պաշտպանության տեսական և գործնական բնույթի հիմնախնդիրներով:

The aim of the given publication is to assist the individuals, who are interested with the theoretical and practical issues of protection of human's social rights.

ՀՏԴ 339.92
ԳՄԴ 65.5

ISBN 978-9939-828-53-4

© ԻՐԱՎՈՒՆՔ, 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
LIST OF CONTENT

ՆԱԽԱԲԱՆ

PREFACE 5

**Գագիկ Ղազինյան, իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս**
2015թ. սահմանադրական բարեփոխումները և գիտության
ու կրթության հիմնահարցերի հիմնադիր կարգավորման նոր
հայեցակարգը

**Gagik Ghazinyan - Doctor of Law, Professor,
Academician of NAS RA**
«Constitutional Reforms of 2015 and the New Concept of Fundamental Regulation
of the Issues in the Field of Science and Education» 6

Արթուր Վաղարշյան
Կրթության իրավունքի սահմանադրական
և օրենսդրական կարգավորման հիմնախնդիրները

Arthur Vagharshyan - Doctor of Law, Professor
«Issues of Constitutional and Legislative Regulation in regard
of the Right to Education» 22

Արևիկ Պետրոսյան
Երեխաների իրավունքների պաշտպանության
հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում

Arevik Petrosyan - PhD, Associate Professor
«Issues of Protection of Children Rights in the Republic of Armenia» 41

Հարություն Խաչիկյան
Պատժի ենթարկված անձի վերասոցիալա
կանացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում

Harutyun Khachikyan - Doctor of Law, Professor
«Issues of Re-Socialization of Punished Individual in the Republic of Armenia» 60

Գևորգ Պետրոսյան
ՀՀ Սահմանադրության նոր զարգացումները
և աշխատանքային օրենսդրության բարեփոխման հրամայականը

Gevorg Petrosyan - PhD, Associate Professor
«New Developments of the Constitution of the Republic of Armenia and
the Imperatives of Reforming of the Labor Legislation» 79

Վլադիմիր Հովհաննիսյան

Հաշմանդամների՝ որպես խոցելի խավի իրավունքների պաշտպանության
վիճակը Հայաստանի Հանրապետությունում

Vladimir Hovhannisyan - Doctor of Law, Professor

«Status of Protection of Physically Impaired Persons in the Republic
of Armenia as Vulnerable Group»

Արթուր Գրիշայի Վաղարշյան

ԵՂՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր: Հեղինակ է 3 մենագրությունների, 4 ուսումնական ձեռնարկների, ավելի քան 60 գիտական հոդվածների, համահեղինակ՝ 30 բուհական և դպրոցական դասագրքերի, ինչպես նաև ուսումնական ձեռնարկների: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝ հայկական պետականության պետաիրավական հիմնահարցերը, պետության և իրավունքի, ինչպես նաև իրավունքի սոցիոլոգիայի արդի հիմնահարցերը, իրավունքի փիլիսոփայության, իրավական կրթության և իրավական դաստիարակության հիմնախնդիրները:

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

**Կրթության իրավունքի սահմանադրական կարգավորման էվոյուցիան
Հայաստանի երրորդ հանրապետությունում**

Կրթության հասկացության գիտական բնորոշումը և դրա սահմանադրական կարգավորման մեկնակետերը: Ինչպես և գիտության հարցում կրթության հետ կապված հարաբերությունների սահմանադրական իրավական կարգավորման հայեցակարգի, դրույթների ճիշտ ըմբռնման ու մեկնաբանման, հետագա փուլերում օրենսդրական և ենթաօրենսդրական կարգավորման կառուցման համար կարևոր հարց է, թե **«ի՞նչ է կրթությունը»:**

Այս հասկացության կառուցման, բնորոշման հարցը գտնվում է մանկավարժության՝ որպես գիտության հետազոտման առարկայի տիրույթում: Մանկավարժության մեջ «կրթություն» հասկացության բնորոշումը բանավեճային է²⁰: Սակայն, ի տարբերություն գիտության հասկացության, կրթության հասկացությունը չունի բազմիմաստություն: Բանավեճը հիմնականում տեղի է ունենում կրթության հասկացության բնորոշման մեջ ներառվող հասկանիշների շուրջ:

Մանկավարժության մեթոդաբանական մոտեցումներից մեկը հենվելով բնորոշումների տեսության վրա՝ համակարգային-գործառության վերլուծության միջոցով սահմանում է կրթության հետևյալ բնորոշումը. *կրթությունը սոցիալապես նշանակություն ունեցող փորձը նախորդ սերունդներից հաջորդող սերունդներին փոխանցման հանրորեն կազմակերպվող ու կարգավորվող, ինչպես նաև անհատի կայացման կենսաբանասոցիալական մշտական գործընթաց է: Այդ գործընթացի արդյունքն անհատի ձևավորումն է կամ նրա կրթվածությունը: Կրթական գործընթացին բնութագրական են բովանդակությունը, ձևերն ու մեթոդները, ինչպես նաև կառուցվածքային երեք առում-*

²⁰ Տե՛ս Լедնև В.С., Содержание образования. М., 1989, էջեր 48-58:

ները՝ ճանաչողություն, դաստիարակություն, ֆիզիկական ու մտավոր զարգացում: Կրթության մեջ հնարավոր գործելակերպերն են ուսուցումը և ինքնակրթությունը²¹:

Այս բնորոշումից ակնհայտ է, որ կրթության օբյեկտն անձն է, դրա արդյունքը՝ անհատի կրթվածությունը (գիտելիք, դաստիարակություն, զարգացում): Մանկավարժության այսպիսի մեթոդաբանական մոտեցումներից ելնելով՝ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին կետը կրթությունը բնորոշում է որպես անձի, հասարակության, պետության շահերից ելնող ուսուցման և դաստիարակության գործընթաց, որը նպատակամղված է գիտելիքները պահպանելուն ու նոր սերունդներին փոխանցելուն:

Կրթության կարևորության մասին կարելի է շատ խոսել, բայց դա երևի թե, չի մտնում սույն հետազոտության առարկայի շրջանակների մեջ: Ընդամենը կարելի է արձանագրել հետևյալ փաստը. *կրթությունը երկրի առաջադիմության, մշակույթի պահպանման, զարգացման անհրաժեշտ պայմանն է, իսկ կրթվելն անհատի զարգացման գործընթացն է՝ ուղղված գիտելիքների, հմտությունների, ստեղծագործության տիրապետմանը, աշխարհի նկատմամբ արժեքային վերաբերմունքի ձևավորմանը:*

Այսպիսով, «կրթություն» հասկացության բնորոշումից և դրա տարրերի մեկնաբանությունից կարելի է եզրակացնել, որ «կրթություն» հասկացությունն իրավական կարգավորման տիրույթում ներառված է երկու իմաստով՝ կրթությունը որպես հասարակական համակարգ, հասարակական գործունեության տեսակ և կրթությունը որպես սուբյեկտիվ հավակնություն, իրավական կարգավորում ստացած սուբյեկտիվ իրավունք:

Կրթության հասկացության այս երկու առումները պայմանականորեն կարող ենք անվանել օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ իմաստով կրթություն: ՀՀ Սահմանադրության 2015թ. խմբագրությունը «կրթություն» եզրույթն օգտագործում է մի քանի հոդվածներում, մասնավորապես՝ 15, 38 հոդվածներում, 86 հոդվածի 13-րդ կետում: ՀՀ Սահմանադրության՝ կրթությանը նվիրված այդ դրույթների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ «կրթություն» հասկացությունը սահմանադրական կարգավորման տիրույթում ենթադրում է վերը նշված երկու իմաստները՝

ա) կրթությունը որպես համակարգ: «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն կրթության համակարգը պետական կրթական չափորոշիչների (կրթության բովանդակության), հաջորդական կրթական ծրագրերի, ուսումնական հաստատությունների, կրթության կառավարման մարմինների փոխկապակցված ամբողջություն է,

բ) կրթությունը որպես հիմնական (կամ սահմանադրական) սուբյեկտիվ իրավունք:

Կրթության հասկացման այս առումները պետք է օգտագործվեն սահմանադրական նոր հայեցակարգի և դրա հիմնադրույթների ճշգրիտ մեկնաբանման համար:

1995թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը նոր իրողությունների պայմաններում անցում կատարեց կրթության իրավունքի սահմանադրական կարգավորման նոր հայեցակարգի: Ընդհանրապես քաղաքակիրթ յուրաքանչյուր հասարակության մեջ կրթության իրավունքը՝ որպես բնական իրավական հավակնություն, որն է կասկած չի հարուցում, որովհետև արդի հասարակության գոյությունը և գործառնությունը անհրաժեշտ է կրթության, երևի թե, անհնարին է: Կրթության իրավունքն անհրաժեշտաբար ենթադրվող իրավունք է: Այսօր շատ կարևոր են այդ իրավունքի ապահովման երաշխիքները, ոլորտում հավասար հնարավորությունների ստեղծումը, որպեսզի կրթությունը չկապվի մարդու գույքային-նյութական վիճակի հետ, այլ միայն և միայն ընդունակությունների:

²¹ Ст' у Леднев В.С., Содержание образования. М., 1989, էջեր 52-53:

1995թ. սահմանադրական նոր կարգավորումը նոր իրողություններից, այն է՝ անկախության պայմաններում ամրագրեց, որ յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի կրթության իրավունք (35-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Որպես այդ իրավունքի երաշխիքներ Սահմանադրության 35-րդ հոդվածն ամրագրում էր 3 դրույթ.

- ա) միջնակարգ կրթությունը պետական ուսումնական հաստատություններում անվճար էր,
- բ) յուրաքանչյուր քաղաքացի ուներ պետական ուսումնական հաստատություններում մրցութային հիմունքներով անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթություն ստանալու իրավունք,
- գ) ոչ պետական ուսումնական հաստատությունների ստեղծման և գործունեության կարգը սահմանվում էր օրենքով:

Այսպիսով, ի տարբերություն նախորդ խորհրդային սահմանադրական կարգավորման, նորանկախ հանրապետության հիմնական օրենքն արձանագրեց հետընթաց կրթության իրավունքի սահմանադրական երաշխիքների հարցում:

Սահմանադրության 2005թ. խմբագրությունը կրթության իրավունքի կարգավորման հարցում կատարեց էական լրացում՝ այդ իրավունքի գործողությունը տարածելով նաև ոչ քաղաքացիների վրա: 2005թ. -ից կրթության իրավունքը ՀՀ-ում երաշխավորվում էր ոչ միայն քաղաքացիներին, այլ նաև ոչ քաղաքացիներին:

2005թ. փոփոխություններով Սահմանադրության 39-րդ հոդվածում ամրագրված կրթության իրավունքի երաշխիքներից էին՝

- ա) հիմնական ընդհանուր կրթությունը պարտադիր էր, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի: Օրենքով կարող էր սահմանվել պարտադիր կրթության ավելի բարձր մակարդակ (հոդված 39, մաս 2),
- բ) միջնակարգ կրթությունը պետական ուսումնական հաստատություններում անվճար էր (հոդված 39, մաս 3),
- գ) ուսումնական հաստատությունների ստեղծման և գործունեության կարգը սահմանվում էր օրենքով (հոդված 39, մաս 5),
- դ) բուհերի ինքնավարության սկզբունքները պետք է որոշվեին օրենքով (հոդված 39, մաս 4),
- ե) յուրաքանչյուր քաղաքացի ուներ մրցութային հիմունքներով անվճար պետական բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական հաստատություններում կրթություն ստանալու իրավունք՝ օրենքով սահմանված կարգով (հոդված 39, մաս 6),
- զ) պետությունն օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով ֆինանսական և այլ աջակցություն էր ցուցաբերում բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատություններին և դրանցում սովորողներին (հոդված 39, մաս 6):

Այսպիսով, 2005թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը վերարտադրեց 1995թ. Սահմանադրության դրույթները կրթության իրավունքի երաշխավորման վերաբերյալ, իսկ որոշակի դեպքերում ընդլայնեց դրանց ծավալը: Մասնավորապես սահմանադրական նորարարություն էին համարվում կրթության իրավունքի հետևյալ երաշխիքները՝

- ա) հիմնական ընդհանուր կրթության պարտադիրությունը,
- բ) բուհերի ինքնավարության իրավունքի ճանաչումը, առանց դրա սահմանադրական երաշխիքների կոնկրետացման,

գ) պետության պարտավորությունը ֆինանսապես և այլ կերպ աջակցելու բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատություններին և դրանցում սովորողներին:

2015 թ. բարեփոխված Սահմանադրության 38-րդ հոդվածի (կրթության իրավունքը) հիմնական բովանդակությունը

Կրթության իրավունքը մարդու մշակութային իրավունքների համակարգում: Մարդկային իրավունքների հիմնաքարը նրա կյանքն է: Սակայն մարդը հասարակ կենսաբանական էակ չէ, այլև բանական, հոգևոր-մշակութային: Այս բնական հատկությունների շնորհիվ մարդու գոյությունը հոգևոր-ստեղծագործական է: Օրինակ՝ բնությունից նրան տրված է մտածելու, երևակայելու, ստեղծագործելու հատկություն, որն անօտարելի է նրանից: Հետևաբար, մտածելը և ստեղծագործելը մարդու հիմնական բնական հավակնություններից են, որոնք պետք է բավարարվեն: Ուրեմն, մարդն ունի ազատ մտածելու և ստեղծագործելու իրավունք: Դժվար է պատկերացնել առողջ գիտակցություն ունեցող անհատ, որը չմտածի: Այդ գործընթացը տեղի է ունենում սնվելուն, աշխատելուն, հանգստանալուն զուգահեռ: Մարդկային լիարժեք կյանքը միաժամանակ և՛ նյութական, և՛ հոգևոր պահանջմունքների բավարարման գործընթաց է: Մարդու մշակութային իրավունքները հասարակական կյանքի բնական պահանջմունքները դրական օրենսդրության մեջ արտացոլող հնարավորություններն են, որոնք ապահովում են սեփական գործունեության հոգեմտավոր իմաստավորումը, գիտելիքների կուտակումը, դրանք փոխանցելը և ստանալը՝ կրթվելը:

Մշակութային իրավունքները երաշխավորում են մարդու հոգևոր զարգացումը և հասարակության առաջընթացը: Մշակութային իրավունքները օգնում են մարդուն դառնալ հասարակական կյանքի քաղաքական, տնտեսական, հոգևոր-մշակութային գործընթացների լիարժեք մասնակից: Օրինակ՝ մարդու կրթությունը կարևոր գործոն է, որը որոշում է նրա կյանքի բազում կողմերը՝ նրա աշխատանքի բնույթը, մասնագիտությունը, սոցիալական կարգավիճակը, եկամուտների քանակը և, որպես արդյունք, այդ մարդու կյանքի մակարդակն ու որակը, հասարակական ակտիվության աստիճանը և դիրքորոշումները: Սակայն մշակութային իրավունքները ոչ միայն մարդու, այլև ողջ հասարակության զարգացման գործոն են: Արդի գիտատեխնիկական դարաշրջանում կրթությունը, ստեղծագործությունը երկրի զարգացման ու առաջընթացի կարևորագույն գրավական են:

Մարդու իրավունքների համակարգում կարևոր տեղ է զբաղեցնում կրթության իրավունքը: Կրթությունը երկրի առաջադիմության, մշակույթի պահպանման, զարգացման անհրաժեշտ պայմանն է: Կրթական մակարդակը կարևոր է նաև ամեն մի մարդու կյանքում, նրա հասարակական դիրքի և նվաճումների համար:

Հաշվի առնելով այդ կարևորությունը՝ Սահմանադրության 38-րդ հոդվածի 1-ին մասն ամրագրել է. **«Յուրաքանչյուր ոք ունի կրթության իրավունք»:** Սահմանադրության 38-րդ հոդվածի իրավադրույթների հիմքում դրված են կրթության հասկացության երկու հիմնական իմաստները՝ կրթությունը որպես սուբյեկտիվ իրավունք և կրթությունը որպես հասարակական համակարգ:

Կրթվելը՝ որպես սուբյեկտիվ հնարավորություն, անհատի զարգացման գործընթացն է ուղղված գիտելիքների, հմտությունների, ստեղծագործության տիրապետմանը, աշխարհի նկատմամբ արժեքային վերաբերմունքի ձևավորմանը: Կրթվելու հիմնական ուղիներն են **ուսուցումը և ինքնակրթությունը:** Կրթությունն անձի, հասարակության,

պետության շահերից ելնող ուսուցման և դաստիարակության հասարակական գործընթաց է, որը նպատակամղված է գիտելիքները պահպանելուն ու նոր սերունդներին փոխանցելուն: Այդ գործընթացի իրականացման և կրթության սուբյեկտիվ սահմանադրական իրավունքի ապահովման համար ամեն մի հասարակություն ստեղծում է կրթական համակարգ:

Կրթության համակարգը պետական կրթական չափորոշիչների (կրթության բովանդակության), հաջորդական կրթական ծրագրերի, ուսումնական հաստատությունների, կրթության կառավարման մարմինների փոխկապակցված ամբողջություն է: Այդ համակարգում կարևոր դեր են խաղում հասարակության կամ պետության կողմից իրականացվող կրթական ծրագրերը: Հայաստանում իրականացվող կրթական ծրագրերը երկուսն են՝ հանրակրթական և մասնագիտական:

Կրթության իրավունքի սահմանադրական-իրավական երաշխիքները²²: Մարդու իրավունքների երաշխավորման գործում մեծ է Սահմանադրության դերը, որը պարունակում է անմիջականորեն գործող, բարձրագույն իրավական ուժ ունեցող երաշխիք իրավադրույթներ.

- ա) պարտադիր կրթության ծրագրերը և տևողությունը սահմանվում են օրենքով (38 հոդվածի 1-ին մաս): Սահմանադրության այս դրույթը կրթական որոշակի ծրագրերին մասնակցությունը ճանաչում է որպես պարտականություն: Կրթությունը մնալով որպես հիմնական իրավունք՝ օրենքով սահմանված որոշակի ծրագրերի դեպում վերածվում է պարտականության: Այդ սահմանադրական պարտականության հիմքը կրթության հասարակական և անհատական-անձնական կարևոր նշանակությունն է, իսկ կրողը համարվում են ծնողները կամ օրինական այլ ներկայացուցիչները,
- բ) պետական ուսումնական հաստատություններում միջնակարգ կրթությունն անվճար է (38 հոդվածի 1-ին մաս),
- գ) յուրաքանչյուր ոք օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով ունի մրցութային հիմքերով պետական բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական հաստատություններում անվճար կրթություն ստանալու իրավունք (38 հոդվածի 2-րդ մաս),
- դ) բարձրագույն ուսումնական հաստատություններն օրենքով սահմանված շրջանակներում ունեն ինքնակառավարման իրավունք, ներառյալ ակադեմիական և հետազոտությունների ազատությունը (38 հոդվածի 3-րդ մաս):

²² Մարդու իրավունքների իրավական երաշխիքները Սահմանադրությամբ և օրենքներով ամրագրված մարդու իրավունքներն են, դրանց իրականացման կարգը, պահպանության և պաշտպանության իրավական միջոցները, կառուցակարգերը: Եթե մարդու իրավունքների այլ երաշխիքներն ուղղված են ընդհանուր բարենպաստ մթնոլորտի ստեղծմանը, կատարում են նախադրյալի դեր, ապա իրավական երաշխիքները կոնկրետ են, ուղղակի, ազդեցիկ ու գործուն: Իրավական երաշխիքներն իրենց հերթին լինում են սահմանադրական (Սահմանադրությամբ ամրագրված) և ճյուղային-օրենսդրական (տարբեր ոլորտներ կարգավորող օրենքներով ամրագրված): Մարդու և քաղաքացու իրավունքների սահմանադրական երաշխիքներն իրենց հերթին լինում են ընդհանուր և հատուկ:

Կրթության իրավունքի սահմանադրական կարգավորման հիմնական հասկացությունները և դրանց հիմնախնդիրները

Իրավական կարգավորումը, հատկապես սահմանադրական, պետք է խարսխվի այնպիսի իրավական հասկացությունների, եզրութաբանության, ինչպես նաև իրավական ձևակերպումների վրա, որոնք ապահովում են իրավական դրույթների (նորմերի) պարզությունը, հստակությունը, մատչելիությունը, հետևաբար՝ արդյունավետ ու ճիշտ կիրառումը:

Պահպանելով իրավական ակտերի շարադրման տեխնիկայի կանոնները (հակիրճության և լրիվության գուցակցումը, կոնկրետության և վերացարկման գուցակցումը, իրավաբանական տեղեկույթի շարադրման հերթականությունը, նորմատիվ նյութի փոխկապվածությունը, համաձայնեցվածությունը և ներքին միասնությունը) օրենքի տեքստը շարադրողները պարտավոր են ապահովելու իրավական ակտերի դրույթների բովանդակության (ոգու) և ձևի (տառի) համապատասխանությունը, կանխեն դրույթների երկիմաստությունը, անհասկանալիությունը: Որպես այս մասնագիտական պարտավորության երաշխիք՝ իրավաբանական տեխնիկայում մշակվել են որոշակի կանոններ: Ընդ որում դրանց մի մասն արգելող բնույթի կանոններ են: Մասնավորապես՝ իրավական ակտերում չի թույլատրվում հնացած և բազմիմաստ բառերի ու արտահայտությունների անհարկի օգտագործումը, կրկնաբանությունը և այսպես շարունակ²³:

«Միջնակարգ կրթություն» հասկացությունը: Եթե իրավաբանական տեխնիկայի տեսանկյունից դիտարկենք 1995թ. և 2005թ. սահմանադրական տեքստերը, ապա դրանցում կհայտնաբերենք որոշակի սահմանադրական պարադոքսներ, որոնց մի մասը ժամանակի ընթացքում ոչ միայն չշտկվեց, այլև վերտադրվեց: Այսպես, Սահմանադրության 1995թ. տեքստն օգտագործում էր «միջնակարգ կրթություն» հասկացությունը: 1995թ. Համար, երևի թե, այդ հասկացության օգտագործումը բանական էր, որովհետև խորհրդային կրթական համակարգում կար «միջնակարգ դպրոց» հասկացությունը: Մակայն այդ հասկացությունն օգտագործվեց նաև հետագա խմբագրություններում (միջնակարգ կրթությունը պետական ուսումնական հաստատություններում անվճար է):

Եթե 1995թ. համար դա ներելի էր, ապա 2005թ. Դրությամբ՝ աններելի, քանզի դա իրավաբանական տեխնիկայի աքսիոմատիկ ճշմարտության էական խախտում էր: 1999թ. ապրիլի 14-ին Ազգային ժողովն ընդունել էր «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքը: Այդ օրենքի 3-րդ հոդվածում (օրենքում օգտագործվող հիմնական հասկացությունները) հիմնական հասկացությունների շարքում (կրթական ծրագրերի, ուսումնական հաստատությունների և դրանց տեսակների թվարկումները) չի նախատեսվել «միջնակարգ կրթություն» հասկացությունը: Ավելին, նույն օրենքի 10-րդ հոդվածը կարգավորելով ՀՀ-ում կրթական ծրագրերի հետ կապված հարաբերությունները՝ դրանք բաժանում է 1) հանրակրթական ծրագրերի (հիմնական և լրացուցիչ), 2) մասնագիտական կրթական ծրագրերի (հիմնական և լրացուցիչ): Հանրակրթական ծրագրերը ստորաբաժանված են նախադպրոցական, տարրական ընդհանուր, հիմնական ընդհանուր, միջնակարգ ընդհանուր, հատուկ ընդհանուր կրթական ծրագրերի: Մասնագիտական հիմնական կրթական ծրագրերն են նախնական մասնագիտական (արհեստագործական), միջին մասնագիտական (քոլեջ), բարձրագույն մասնագիտական, հետբուհական մասնագիտական:

²³ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Վաղարշյան Ա., Պետության և իրավունքի տեսություն-2, Դասախոսություններ, Եր., 2011, էջեր 184-195:

Այսպիսով, իրավաբանական տեսակետից անհասկանալի է, թե ինչ է միջնակարգ կրթությունը²⁴: 2005թ. դրությամբ «միջնակարգ կրթություն» եզրույթն արդեն հնացած իրավական հասկացություն էր, սակայն այն օգտագործվեց սահմանադրական ձևակերպումներում: Հետաքրքիր է, որ Սահմանադրության 2015թ. խմբագրությունը ևս վերարտադրեց «միջնակարգ կրթություն» հասկացությունը, այնինչ՝ անհրաժեշտ էր հրաժարվել դրանից և օգտագործել ներկա կրթական համակարգին և օրենսդրությանը հարիւր եզրույթ:

Անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթություն ստանալու իրավունքի հարցը: Անորոշության տարրեր էր պարունակում Սահմանադրության 1995թ. խմբագրության 35-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, որը քաղաքացիներին երաշխավորում էր պետական ուսումնական հաստատություններում մրցութային հիմունքներով անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթություն ստանալու իրավունքը: Եթե հիմք ընդունեք ՀՀ-ում կրթական ծրագրերի օրենսդրական դասակարգումը, որը տարբերում է մասնագիտական կրթության հետևյալ տեսակները՝ նախնական, միջին, բարձրագույն, հետբուհական, ապա ստացվում է, որ Սահմանադրությունը երաշխավորում էր տոտալ անվճար մասնագիտական կրթություն, այնինչ իրականում այդպես չէր, քանզի մասնագիտական կրթության գերակշռող մասը վճարովի էր և՛ այն ժամանակ, և՛ հիմա:

Սահմանադրության 2005թ. խմբագրությունը փորձեց շտկել սահմանադրական այս դրույթի և իրականության խզվածքը՝ սահմանելով, որ այդ իրավունքը երաշխավորվում է «օրենքով սահմանված կարգով»: «Օրենքով սահմանված կարգ» ձևակերպումը լեզվալացնում էր սահմանադրական նորմի և իրականության (այն է՝ մասնագիտական կրթության գերակշռող մասով վճարովիության) խզվածքը՝ սահմանադրական հիմքեր ստեղծելով մասնագիտական կրթության ոլորտում անվճար (նվազագույն մասով) և վճարովի (գերակշռող մասով) համակարգերի գոյատևման համար:

Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ Սահմանադրության 2005թ. խմբագրության 39-րդ հոդվածի 6-րդ մասն ուներ նաև շատ խրթին ձևակերպում. «անվճար պետական բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական հաստատություններում»: **Նախ**՝ պահպանված չէին հայոց լեզվի շարահյուսական կանոնները, **երկրորդ**՝ ձևական տրամաբանության տեսանկյունից ստացվում էր, որ Սահմանադրությունը երաշխավորում է նաև ոչ պետական մասնագիտական կրթական հաստատություններում անվճար մասնագիտական կրթություն: Նման եզրակացության հիմք է սահմանադրական դրույթի մեջ «պետական» և «այլ մասնագիտական ուսումնական հաստատություններ» դասակարգումը: Այս տեսանկյունից 1995թ. խմբագրությունն ավելի ճիշտ ձևակերպում էր, քանզի այն երաշխավորում էր անվճար մասնագիտական կրթությունը միայն պետական ուսումնական հաստատություններում:

Այսպիսով, 2005թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը՝ հրաժարվելով «բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթություն» ձևակերպումից, փաստորեն հրաժարվեց մասնագիտական կրթության այլ տեսակների անվճարովիության երաշխավորումից, մասնավորապես՝ արհեստագործական, միջին մասնագիտական, հետբուհական: Մասնագիտական կրթության այս ծրագրերի անվճարության երաշխավորումը մնաց օրենսդրի քմահաճույթին: Սահմանադրական դրույթի նման կամայական վերաձևումը համարում ենք անթույլատրելի:

2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը սահմանադրական քննարկվող դրույթի իրավական բովանդակության մեջ մտցրեց էական փոփոխություն, անվճար

²⁴ Կարող ենք ենթադրել, որ միջնակարգ կրթությունը եռաստիճան հանրակրթական տարրական, միջին և ավագ դպրոցներում հաջորդական աստիճաններով կրթությունն է:

բարձրագույն կրթությունը երաշխավորելով նաև ոչ քաղաքացիներին: Մյուս նորամուծությունը, որ իրավաբանական տեխնիկայի տեսակետից ճիշտ լուծում է, դա այն է, որ անվճար մասնագիտական կրթությունը երաշխավորվում է «օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով»: Այսպիսով սահմանադրական նոր դրույթը վերացրեց սահմանադրական նորմի և իրականության խզվածքը՝ տեղ չթողնելով տոտալ անվճար կրթության իրավունքի հասկացման համար, ինչը հնարավոր էր 1995թ. և ինչ որ տեղ 2005թ. խմբագրությունների դեպքում:

Սակայն 2015թ. խմբագրության սահմանադրական ձևակերպումները վերարտադրեցին 2005թ. տեքստի դեֆեկտները՝ կապված «մասնագիտական կրթություն» հասկացությունը «մասնագիտական կրթական հաստատություններ» ձևակերպմամբ փոխարինելու հետ: Թե ինչ են նկատի ունեցել դրույթի հեղինակները, երևի թե՛ իրենք գիտեն, կամ էլ ձևակերպումը տվել են առանց խորանալու դրա իմաստի մեջ:

Պարտադիր կրթության սահմանադրական կարգավորման խնդիրը

Սահմանադրության 1995թ. խմբագրությունը պարտադիր կրթության կարգավորում չէր իրականացնում ո՛չ կրթության իրավունքին նվիրված հոդվածում, ո՛չ էլ մարդու և քաղաքացու պարտականություններին նվիրված սահմանադրական դրույթներում: 2005թ. բարեփոխումների արդյունքում Սահմանադրության 39-րդ հոդվածի 2-րդ մասում սահմանվեց, որ հիմնական ընդհանուր կրթությունը պարտադիր է, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի: Եթե հիմք ընդունենք «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի (1999թ.) 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, ապա ստացվում էր, որ հանրակրթական հիմնական կրթական ծրագրերից (նախադպրոցական, տարրական, հիմնական ընդհանուր, միջնակարգ ընդհանուր) պարտադիր էր, երևի թե, միայն հիմնական ընդհանուր կրթությունը: Կասկածելի էր մնում կրթության աստիճանական համակարգում դրան նախորդող ծրագրերի պարտադիրության հարցը: Տառացի մեկնաբանման անհեթեթությունը հաղթահարվում է համակարգային և տարածական մեկնաբանության դիմելիս, ինչը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ դրույթի հեղինակները նկատի են ունեցել նաև տարրական ընդհանուր կրթության պարտադիրությունը, որովհետև այլ կերպ նույնիսկ պատկերացնելն անհնարին է:

Սահմանադրության 2005թ. խմբագրության այս անորոշությունը հաղթահարեց 2015թ. խմբագրությունը՝ ձևակերպելով իրավաբանորեն ավելի գրագետ սահմանադրական դրույթ. «Պարտադիր կրթության ծրագրերը և տևողությունը սահմանվում են օրենքով»: Այսպիսով, լուծումը խելամիտ է, տրամաբանական, որովհետև սահմանադրական կարգավորումը չի կապում կրթության ներհամակարգային ընթացիկ տարրերի հետ, և էլնելով նաև դրանց փոփոխական լինելու հանգամանքից՝ տալիս է ճկուն լուծում՝ պարտադիրության և կրթական ծրագրերի տևողության սահմանման հայեցողությունը թողնելով օրենքի վրա:

«Ուսումնական հաստատությունների ստեղծման և գործունեության կարգ» սահմանադրական դրույթի անորոշ հիմքերը

1995թ. Սահմանադրության 35-րդ հոդվածի 4-րդ մասը սահմանում էր. «Ոչ պետական ուսումնական հաստատությունների ստեղծման և գործունեության կարգը սահ-

մանվում է օրենքով»: Սահմանադրական այս դրույթի առկայությունը Սահմանադրության տեքստում սահմանադրական պարադոքսներից մեկն էր, և այդ պարադոքսը չվերացվեց, այլ որոշակիորեն ձևափոխվեց 2005թ. սահմանադրական տեքստում. 39-րդ հոդվածի 5-րդ մասը սահմանեց, որ «ուսումնական հաստատությունների ստեղծման և գործունեության կարգը սահմանվում է օրենքով»: Եթե 1995թ. խմբագրությունն առաջ էր բերում հարցադրում, թե ինչու միայն ոչ պետական ուսումնական հաստատությունների, ապա 2005թ. խմբագրությունը վերացրեց այդ հարցադրումը, սակայն ոչ պարադոքսը:

Սահմանադրության 2005թ. խմբագրության 39-րդ հոդվածի 5-րդ մասի դրույթի բառացի մեկնաբանությունը բերում էր եզրակացության, որ ուսումնական հաստատության ստեղծումը և գործունեությունը պետք է կարգավորվեն օրենքով: Այս բանաձևի մեջ ինքնին կար միայն մեկ սահմանադրական տրամաբանություն ունեցող դրույթ, այն է՝ առնվազն օրենքով կարգավորվածության երաշխիքը: Սակայն առանց այդ սահմանադրական պահանջի է օրենքով կարգավորվածությունն ինքնին ենթադրվող էր, քանի որ քաղաքացիական իրավունքն ավանդաբար արդեն երկու հարյուրամյակ կարգավորում է ցանկացած կազմակերպության՝ որպես իրավաբանական անձի ստեղծման և գործունեության կարգը, այսինքն՝ հասարակական շրջանառության մեջ եղած կազմակերպությունների կազմակերպական-իրավական ձևը: Ստացվում է, որ 39-րդ հոդվածի 5-րդ մասն իրավական կարգավորման տրամաբանական կրկնաբանություն էր: Այդ հաստատվում է նաև նրանով, որ ընթացիկ կրթական օրենսդրությանը դիմելիս չենք գտնում որևէ առանձնահատուկ կարգավորում: Այսպես՝ կրթական ոլորտի օրենքները սահմանում են, որ ուսումնական հաստատությունը կարող է ունենալ օրենքով սահմանված ցանկացած կազմակերպաիրավական ձև:

Առաջանում էր հարց՝ իսկ որն էր այդ դրույթի Սահմանադրության տեքստի մեջ հայտնվելու դրդապատճառը: Ենթադրվում է, որ ուսումնական հաստատությունների կազմակերպական-իրավական ձևը պետք է ունենար որևէ առանձնահատկություն, որի պահպանման անհրաժեշտությունից էլնելով Սահմանադրությունը պետք է տար ավելի կոնկրետ կարգավորում: Մեկնաբանվող դրույթից ակնհայտ է, որ կարգավորումը վերաբերում է կրթության համակարգում կրթական կազմակերպությունների կարգավիճակին՝ իրենց կազմակերպական-իրավական ձևի առումով:

Հասարակության ցանկացած ոլորտի խնդիրների լուծման համար կարևորագույն նշանակություն ունի ոլորտի կազմակերպական կառուցվածքի հիմնահարցը: Կառույցը համակարգի բաղադրատարրերից է և, հետևաբար, մեծապես պայմանավորում է համակարգի առջև դրված խնդիրների լուծումը: Համակարգի կազմակերպական կառույցի հատկանիշները նախևառաջ պայմանավորված են հասարակական կյանքի տվյալ ոլորտի բնույթով ու առանձնահատկություններով, լուծվող խնդիրներով: Կառույցի բուն ձևի ընտրությունը սուբյեկտիվ հանգամանք չէ, այլև ունի օբյեկտիվ հիմքեր: Այդպիսով՝ կենսական ոլորտը պայմանավորում է տվյալ ոլորտում գործող համակարգային բաղադրատարրերի կառուցվածքային առանձնահատկությունները, ձևը, կարգավիճակը: Վերջինս նախադրյալներից մեկն է, որը ճանապարհ է բացում համակարգի առջև ծառայած խնդիրների արդյունավետ լուծման համար:

Եզրակացություն՝ հասարակական կյանքի իրավական կարգավորման ամեն մի ոլորտ ունի իրեն հատուկ փիլիսոփայությունը և իրավական կարգավորման կառուցակարգը: Այդ կառուցակարգի բաղադրատարրերից մեկն էլ ամեն մի ոլորտի կազմակերպական կառուցվածքն է, որը, վերջին հաշվով, պայմանավորում է ոլորտի ոգին, արդյունավետությունը, հասարակական խնդիրների լուծումը: Սակայն իրավական կարգավորման նման մոդել չկար Սահմանադրության մեջ՝ ի դեմս 39-րդ հոդվածի 5-րդ մասի:

2015թ. տեքստը վերացրեց սահմանադրական այդ անհասկանալի ձևակերպումը, դրա փոխարեն 38-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրելով դրույթ, համաձայն որի՝ բուհերն օրենքով սահմանված շրջանակներում ունեն ինքնակառավարման իրավունք, ներառյալ ակադեմիական և հետազոտությունների ազատությունը: Իրավական տեխնիկայի և բովանդակության տեսանկյունից դա, անշուշտ, առաջընթաց է, որովհետև սահմանադրական դրույթը հասկանալի է, արտացոլում է բուհական համակարգի օրենսդրական կարգավորման համար հիմք հանդիսացող երեք կարևոր սկզբունք.

- ա) բուհերի ինքնակառավարման իրավունքը,
- բ) բուհերի ակադեմիական ազատությունը,
- գ) բուհերում գիտական հետազոտությունների ազատության իրավունքը:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով կրթության՝ որպես հիմնական իրավունքի սահմանադրական կարգավորման իրավադրույթների էվոլյուցիան 1995թ. մինչև մեր օրերը, կարող ենք եզրակացնել, որ 2015թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը հաղթահարեց 1995թ. և 2005թ. խմբագրություններին բնութագրական իրավատեխնիկական, բովանդակային թերությունների հիմնական մասը, բացառությամբ «միջնակարգ կրթություն» հասկացության, ինչպես նաև 38-րդ հոդվածի 2-րդ մասի (պետական բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթություն) խրթին ձևակերպման:

Բուհերի ինքնակառավարման սահմանադրական իրավունքը

2015թ. բարեփոխված Սահմանադրության 38-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանեց բուհերի ինքնակառավարման իրավունքը: Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների սահմանադրական այդ իրավունքի իրավական բովանդակությունն են կազմում հետևյալ կարևոր իրավադրույթները.

- ա) բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները ՀՀ-ում ունեն ինքնակառավարման իրավունք,
- բ) բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնակառավարման իրավունքի շրջանակները սահմանվում են օրենքով,
- գ) բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնակառավարման իրավունքը ներառում է նաև ակադեմիական ազատությունը և հետազոտության ազատությունը:

Սահմանադրական նորամուծության կարևոր հասկացություններն են՝ ինքնակառավարումը, ակադեմիական ազատությունը, հետազոտությունների ազատությունը:

Ինքնակառավարումը դասական իմաստով նշանակում է ինչ-որ կազմակերպված սոցիալական ընդհանրության կամ կազմակերպության ինքնուրույնությունը՝ սեփական գործերը կառավարելիս²⁵: Կազմակերպությունների ինքնակառավարումը բաժանվում է այնպիսի տեսակների, ինչպիսիք են՝ ֆինանսականը, տնտեսականը, կառավարչականը: Ինքնակառավարումը, որպես կանոն, տրվում է որոշակի պետական մարմինների ու կազմակերպությունների՝ նրանց գործունեության յուրահատկության ուժով: Ինքնակառավարումը նպատակամղված է ձեռնահաս և օպերատիվ որոշումների ընդունմանը²⁶: Այս համատեքստում բուհերի ինքնակառավարման իրավունքը ենթադրում է բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնուրույնություն

²⁵ Տե՛ս Ա.Բ. Барихин, Большая юридическая энциклопедия. М., Книжный мир, 2010, էջ 744:

²⁶ Տե՛ս Ա.Բ. Барихин, Большая юридическая энциклопедия. М., Книжный мир, 2010, էջ 10:

կադրերի ընտրության, ուսումնական, գիտական, ֆինանսատնտեսական և այլ գործունեության հարցերում՝ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով հաստատված կանոնադրությանը համապատասխան:

Բուհը՝ որպես կրթական կազմակերպություն, հիմնադրվում և գործում է օրենսդրության հիման վրա, ունի իրավաբանական անձի կարգավիճակ և իրականացնում է բարձրագույն մասնագիտական կրթական ծրագրեր: Բուհի կարգավիճակը կախված է նրա տեսակից, կազմակերպական-իրավական ձևից, պետական հավատարմագրման առկայությունից կամ բացակայությունից: Կարգավիճակների տարբերությունը, ըստ էության, խտրականության դրսևորում է, որովհետև զանազան ձևերում ինքնակառավարման, ակադեմիական ու հետազոտական ազատությունների ծավալը տարբեր է:

Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնակառավարման իրավունքի բաղադրատարրերից է ակադեմիական ազատությունը, որի գործողության տիրույթը կազմակերպության գործունեության ուսումնական-մանկավարժական և գիտահետազոտական ոլորտն է: Ակադեմիական ազատությունը կրթության ոլորտի (նաև գիտության) յուրահատուկ իրավունքների համախումբ է: Որպես կանոն, այն վերապահվում է պրոֆեսորադասախոսական համակազմին, գիտաշխատողներին և բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողներին:

ՀՀ Սահմանադրությունն ակադեմիական ազատությունը վերագրում է բարձրագույն ուսումնական հաստատություններին: Սահմանադրական այդ իրավադրույթի տարածական մեկնաբանությունը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ այդ ազատությունը կրողներ են նաև բուհական գործընթացի անհատ սուբյեկտները, ինչը մասամբ երաշխավորված է օրենքով:

Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններին վերագրված ակադեմիական ազատությունը բուհի համար վերաձվում է ակադեմիական պատասխանատվության՝ ստեղծել օպտիմալ և լավագույն պայմաններ համապատասխան աշխատողների և սովորողների համար ճշմարտության ազատ որոնման, դրա ազատ շարադրման ու տարածման նպատակով:

Ակադեմիական և հետազոտական ազատությունը ներառում է դասավանդման և սովորելու ազատությունը: Դասավանդող սուբյեկտի ազատությունը ենթադրում է ուսումնական գործընթացի բովանդակության, մեթոդիկայի ինքնուրույն ընտրություն: Սակայն այդ ազատությունը նման չէ, օրինակ, դավանանքի ազատությանը, որովհետև դասավանդումն ընթանում է որոշակի կրթական կազմակերպությունում: Այդ կազմակերպությունը գործում է կրթական ծրագրերի, ուսումնական պլանների, առարկայական ծրագրերի, դասապարապմունքների, ընթացիկ ու ամփոփիչ ստուգումների շրջանակում: Հետևաբար, դասավանդողի ազատությունը հանգում է ուսումնական խնդրի կոնկրետացմանը, դրա մատուցման մեթոդին:

Դասավանդման ազատությունը որոշակի ուսումնական կազմակերպության շրջանակում չի վերացնում սովորողի ազատությունը: Դասավանդումը «չպետք է սովորողներին հարկադրի ընկալելու որոշակի քաղաքական, աշխարհայացքային կամ գաղափարական արժեքներ կամ գիտական կարծիքներ: Սովորելու ազատությունը և դասավանդելու ազատությունն իրականացվում են սովորեցնողների և սովորողների, հետազոտողների և ուսանողների միջև նույն փոխհարաբերությունների ընթացքում: Գիտական տեսության հասցեատերերը ևս օգտվում են գիտական գործունեության ազատությամբ: Պարապմունքների և քննությունների ժամանակացույցների, ինչպես նաև ուսումնական պլանների շրջանակներում սովորողները կարող են ազատ ընդունել որոշումներ իրենց ուսման վերաբերյալ, մասնավորապես՝ նաև իրենց գիտական

աշխատանքի ընթացքում: Սահմանադրական իրավունքը նրանց ևս երաշխավորում է ուսման և հետազոտության շրջանակներում նոր գիտական իմացություն ձեռք բերելու հնարավորությունը, որը չպետք է ճնշվի սովորեցնողի հեղինակությամբ: Ընդհակառակը, գիտական ուսուցման խնդիրն է սովորեցնել քննադատական գիտական գնահատականների, ինքնուրույն մտածողության և աշխատանքի»²⁷:

Այսպիսով, ակադեմիական ազատությունը ենթադրում է.

- ա) բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների մանկավարժական աշխատողի ազատությունն ուսումնական առարկան շարադրել իր հայեցողությամբ, ընտրել գիտական հետազոտությունների թեմաներ և իրականացնել դրանք իր մեթոդներով,
- բ) ուսանողի ազատությունն ստանալ գիտելիքներ իր հակումներին ու պահանջներին համապատասխան:

Կրթության իրավունքի միջազգային իրավական հիմքերը

Կրթության իրավունքը լինելով մարդու հիմնական իրավունքներից մեկը, ունի կայուն և հիմնարար միջազգային իրավական հիմքեր:

Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը (1948) 26-րդ հոդվածում ամրագրում է կրթության իրավունքի երեք կարևոր դրույթներ, որոնք վերաբերում են կրթության իրավունքի հանրամատչելիությանը, կրթության նպատակներին և երեխայի կրթության հարցում ծնողների առաջնային իրավունքին՝ ընտրելու իրենց երեխայի համար կրթության տեսակը: Երաշխավորելով կրթության իրավունքը բոլորի համար, Հռչակագիրը միաժամանակ սահմանում է, որ կրթության առնվազն տարրական և հանրակրթական փուլերն անվճար են, իսկ տարրական կրթությունը պարտադիր է: Տեխնիկական և մասնագիտական կրթությունը պետք է լինի հանրամատչելի, իսկ բարձրագույն կրթությունը՝ ընդունակությունների համապատասխան հավասարապես մատչելի բոլորի համար (հոդված 26, մաս 1-ին): Ըստ Հռչակագրի 26-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ կրթությունը պետք է նպատակաուղղված լինի անձի լիարժեք զարգացմանը, մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների նկատմամբ հարգանքի ամրապնդմանը: Այն պետք է նպաստի բոլոր ազգերի, ռասայական կամ կրոնական խմբերի միջև փոխըմբռնմանը, հանդուրժողականությանն ու բարեկամությանը, էլ ավելի նպաստի ՄԱԿ-ի խաղաղապահ գործունեությանը:

Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին (1966) միջազգային դաշնագրի 13-րդ հոդվածը նույն տրամաբանությամբ, ինչ Հռչակագիրը, վերաբերող է յուրաքանչյուրի կրթության իրավունքը ճանաչելու դաշնագրի մասնակից պետության պարտավորվածությունը²⁸: Սակայն դաշնագիրը որպես մասնակից պետությունների պարտավորություններ ավելացրեց կրթության իրավունքի նոր երաշխիքներ՝ դրա հանրամատչելիության ապահովման և կրթության հարցում ծնողների

²⁷ Տե՛ս К. Экштайн, Основные права и свободы. По российской Конституции и Европейской Конвенции. М., 2004, էջեր 196-197:

²⁸ Դաշնագրի 14-րդ հոդվածը ևս վերաբերում էր կրթությանը: Դաշնագրի մասնակից պետությունները պարտավորվում էին իրենց մետրոպոլիայի տարածքում կամ իրենց իրավագործության ներքո գտնվող մյուս տարածքներում երկու տարվա ընթացքում մշակել և ընդունել միջոցառումների մանրամասն ծրագիր՝ պարտադիր անվճար տարրական կրթության սկզբունքը ողջամիտ ժամկետում աստիճանաբար կենսագործելու համար: Ժամկետը պետք է նշված լիներ այդ ծրագրում:

առաջնային իրավունքի հարցերում: Դաշնագրի 13-րդ հոդվածի 2-րդ և 4 -րդ մասերն ամրագրում էին կրթության իրավունքի հետևյալ երաշխիքները.

- ա) տարրական կրթությունը պարտադիր է և անվճար բոլորի համար,
- բ) միջնակարգ կրթությունը՝ իր տարբեր ձևերով, ներառյալ միջնակարգ տեխնիկական և մասնագիտական կրթությունը, բաց և մատչելի է բոլորի համար՝ բոլոր համապատասխան միջոցներով, մասնավորապես, առաջադիմական անվճար կրթություն մտցնելու միջոցով,
- գ) բարձրագույն կրթությունը, ըստ յուրաքանչյուրի ընդունակությունների, հավասարապես մատչելի է բոլորի համար՝ բոլոր համապատասխան միջոցներով, մասնավորապես, առաջադիմական անվճար կրթություն մտցնելու միջոցով,
- դ) հիմնական կրթությունը խրախուսվում կամ հնարավորինս ակտիվացվում է այն անձանց համար, ովքեր չեն անցել կամ չեն ավարտել իրենց տարրական կրթության լրիվ դասընթացը,
- ե) պետությունները պետք է ակտիվորեն իրականացնեն բոլոր մակարդակների դպրոցների համակարգի զարգացումը, սահմանեն կրթաթոշակների բավարար համակարգ և շարունակաբար կատարելագործեն ուսուցչական կազմի նյութական պայմանները,
- զ) պետությունները պետք է հարգեն ծնողների և համապատասխան դեպքերում օրինական խնամակալների՝ իրենց երեխաների համար պետական իշխանության կողմից ստեղծված դպրոցներից բացի այլ դպրոցների ընտրության ազատությունը, որոնք համապատասխանում են պետության կողմից սահմանվող կամ հաստատվող կրթական նվազագույն ստանդարտներին, ինչպես նաև իրենց երեխաների կրոնական և բարոյական դաստիարակությունը սեփական համոզմունքին համապատասխան ապահովելու նրանց ազատությունը,
- է) մասնավոր անձինք և մարմիններն իրավունք ունեն ստեղծելու և ղեկավարելու ուսումնական հաստատություններ: Ըստ Դաշնագրի հոդվածի՝ ոչ մի դրույթ չպետք է մեկնաբանվի որպես առանձին անձանց և մարմինների ուսումնական հաստատություն ստեղծելու և դրանք Դաշնագրով ամրագրված նպատակային սկզբունքներին ու նման հաստատություններում պետության կողմից սահմանված նվազագույն ստանդարտներին համապատասխան ղեկավարելու ազատության սահմանափակում:

Կրթության իրավունքի առանձին առումներ կարգավորված են միջազգային իրավական մի շարք այլ փաստաթղթերով, քանի որ կրթության հարցն ամբողջ աշխարհում դեռևս խնդրահարույց է: Չնայած միջազգային հանրության ջանքերին «իրականությունը եղել և մնում է բավականին ծայրահեղ»: Նույնիսկ պաշտոնական տվյալներով XXI դարի սկզբին աշխարհում կան՝ 960 միլիոն անգրագետ չափահաս մարդ, որից 2/3-ը կանայք են, 100 միլիոն երեխաներ, նրանցից 60 միլիոնն աղջիկներ են, դպրոց չեն գնում: Հատկապես բարդ է վիճակը Հարավային Ասիայում, Աֆրիկայում և արաբական աշխարհում: 2000 թ.-ին աշխարհի 29 երկրներում, որոնց վերաբերյալ կան տվյալներ, դպրոց է գնում դպրոցական տարիքի երեխաների կեսից պակաս մասը: Աֆրիկայի երեխաների 1/3-ը ընդգրկված չէ դպրոցական ուսուցման ոչ մի ձևում: Անգրագիտությունը, ինչպես և աղքատությունը, ավելի ու ավելի է ձեռք բերում կանացի դեմք. սովից տառապող և դպրոց չհաճախող երեխաների բացարձակ մեծամասնությունը աղջիկներ են»²⁹: 1960թ. ՄԱԿ-ի **Կրթության բնագավառում խտրականության դեմ** կոնվենցիան շեշտադրեց «կրթություն ստանալու հնարավորությունից զրկելու արգելքը»՝ սահմա-

²⁹ Տե՛ս Мутагиров Д.З. Права и свободы человека: теория и практика. М., 2006, էջեր 199-200:

նելով, որ այս դեպքում «կրթություն» հասկացությունը վերաբերում է կրթության բոլոր տեսակներին ու մակարդակներին և ներառում է կրթություն ստանալու հնարավորությունը, կրթության ստանդարտն ու որակը, ինչպես նաև կրթություն տալու պայմանները:

ՄԻԵԿ-ի 1-ին արձանագրության (1958) կրթությանը նվիրված 2-րդ հոդվածը հռչակեց, որ «Ոչ ոքի չի կարելի մերժել կրթության իրավունքը: Պետությունը կրթության և ուսուցման բնագավառում իր ստանձնած ցանկացած գործառույթ իրականացնելիս հարգում է ծնողների՝ զավակների համար իրենց կրոնական ու փիլիսոփայական համոզմունքներին համապատասխան կրթություն ու ուսուցում ապահովելու իրավունքը»: Այս հոդվածը պետությունից պահանջում է ուսուցումը կազմակերպելիս հաշվի առնել ծնողների կրոնական ու փիլիսոփայական համոզմունքները, ինչպես նաև հարգել լեզուն: Սակայն դա չի նշանակում դպրոցների անվերջ բազմազանություն՝ կախված ծնողների լեզվական և կրոնական տարբերություններից³⁰: Կոնվենցիայի 1-ին արձանագրության 2-րդ հոդվածի իմաստից բխում է երկու հիմնական իրավունք, ինչը հաստատված է նաև դրա կիրառման պրակտիկայով՝ ա) ծնողները կարող են ընտրել իրենց երեխաների դպրոցը, բ) ծնողներն իրավունք ունեն ազդելու ուսումնական առարկաների բովանդակության վրա: Այդ գործառույթը քաղաքական իշխանության մենաշնորհը չէ:

Կրթության իրավունքի հետ կապված կրթության գործընթացի բովանդակության և նպատակների հարցերը կարգավորված են նաև **Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայով** (1989)³¹:

Բացի վերը բերված միջազգային պայմանագրերից, կրթության զարգացման միտումների վրա էական ազդեցություն են թողել նաև միջազգային ծրագրային փաստաթղթերը: Մինչև 2015թ. Հայաստանի զարգացման համար ուղղորդիչ էին «**Հազարամյակի հռչակագրի**», «**Կրթություն բոլորի համար**» համամիասնական շարժման սահմանած նպատակադրումները, ինչպես նաև **Բոլոնիայի հռչակագրի**, ՄԱԿ-ի «**Կրթությունը հանուն կայուն զարգացման**» ռազմավարության, Եվրոպական տնտեսական հանձնաժողովի ընդունած՝ «**Հյուգոյի 2005-2015թթ. գործողությունների ծրագրի**» դրույթները³²: 2015թ. համամիասնական զարգացման տեսանկյունից «Հազարամյակի զարգացման նպատակների» իրականացման գործընթացի ամփոփման և զարգացման նոր ծրագրային օրակարգի հաստատման տարի էր. միջազգային կառույցների կողմից ընդունվեցին ծրագրային նոր փաստաթղթեր.

ա) ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեան ընդունեց «**Փոխակերպենք մեր երկիրը. Մինչև 2030թ. կայուն զարգացման օրակարգը**» բանաձևը: Դրանով սահմանվեցին կայուն զարգացման նպատակները: Բոլոր նպատակներում շեշտադրվում է կրթության դերը: Բուն կրթության ոլորտի համար սահմանված է առանձին նպատակ. «Ապահովել ներառական ու արդարացի որակյալ կրթություն և խթանել կրթության հնարավորությունները բոլորի համար ողջ կյանքի ընթացքում»,

³⁰ Sté u Мытагиров Д.З. Права и свободы человека: теория и практика. М., 2006, էջեր 197-198:

³¹ Կոնվենցիայի 29-րդ հոդվածը ամրագրել է կրթության բովանդակային նպատակաուղղվածությունները:

³² Ի տարբերություն համամիասնական փաստաթղթերի, եվրոպական տարածքում կրթության իրավունքի միջազգային իրավական կարգավորման զարգացման միտումներից հիմնականը եղել է կրթության միջազգային չափանիշների սահմանումը, միասնական չափորոշիչների ներմուծումը, ավարտական ատեստատների և դիպլոմների միջազգային ճանաչման ապահովումը:

- բ) կրթության համաշխարհային ֆորումն ընդունեց **«Կրթություն 2030. Դեպի ներառական և արդարացի որակյալ կրթություն և կրթություն ողջ կյանքի ընթացքում բոլորի համար» Ինչի հոչակագիրը**: Հոչակագիրը սահմանում է կրթության գլոբալ զարգացման գերակայությունները, այն է՝ մատչելիություն, համընդհանուր ներառում և միջոցների արդարացի բաշխում, որակ, կանանց ու տղամարդկանց հավասարություն, կրթության հնարավորություններ ողջ կյանքի ընթացքում: Ինչի հոչակագիրը կարևորվում է նաև կրթության համակարգի ունակությունը՝ դիմակայելու և արդյունավետ արձագանքելու հակամարտությունների և արտակարգ իրավիճակների ազդեցություններին, ապահովելու կրթական գործընթացի շարունակականությունը: Այս ընդունել է Ինչի հոչակագրից բխող գործողությունների շրջանակը սահմանող որոշումը, որն ուղեցուց է ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների կրթության զարգացման քաղաքականության մշակման համար,
- գ) 2015թ. Երևանում կայացավ Բոլոնիայի գործընթացի մասնակից երկրների կրթության նախարարների գագաթնաժողովը, որն ընդունեց **«Երևանյան կոմյունիկեն»**: Դրանում սահմանված են բարձրագույն կրթության ոլորտի զարգացման արդի առաջնահերթությունները, ընդգծելով, որ կրթությունը պետք է զերծ լինի խտրականությունից:

Կրթության իրավական կարգավորման կառուցակարգի բնութագիրը և դրա թերությունները

2015թ. բարեփոխված Սահմանադրության նորամուծություններից մեկն էլ Սահմանադրության 75-րդ հոդվածն է, որն ամրագրում է շատ կարևոր իրավադրույթ, այն է՝ հիմնական իրավունքները և ազատությունները կարգավորելիս օրենքները սահմանում են դրանց արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր: Այդ ընդհանուր պարտավորության կրողը օրենսդիր մարմինն է: Միաժամանակ, ինչպես արդեն նշել ենք՝ «կրթության զարգացման խթանումը» հանդիսանում է սահմանադրական կարգի հիմունք, իսկ «անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթության զարգացումը»՝ պետության քաղաքականության հիմնական նպատակ:

Սահմանադրությունը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին պարտավորեցնում է իրենց իրավասությունների և հնարավորությունների շրջանակում իրագործել պետական քաղաքականության հիմնական նպատակները (87 հոդվածի 1-ին մաս):

Անկախությունից ի վեր ՀՀ-ն ձեռնարկել է իրավական ու կազմակերպական անընդհատ միջոցառումներ կրթության ոլորտի կարգավորումը նոր պայմաններում ապահովելու ուղղությամբ: Կրթության ոլորտում պետական քաղաքականության խնդիրներն էականորեն փոխվել են: Եթե անկախության առաջին տարիներին գլխավոր խնդիրը տնտեսական ճգնաժամի ու շրջափակման պայմաններում գոյություն ունեցող կրթական համակարգի պահպանումն էր, ապա դրան հաջորդեց կրթական համակարգի զարգացման ապահովման խնդիրը, որն իրականացվում է արդեն տասնամյակից ավելի:

Կրթական օրենսդրության կառուցվածքը: Վերջին տասնհինգ տարիների ընթացքում ստեղծվել են ոլորտի իրավական կարգավորման կայուն հիմքեր և՛ օրենսդրական, և՛ ենթաօրենսդրական մակարդակներում: Ներկայումս օրենսդրական կարգավորումն

իրականացվում է մի շարք օրենքների հիման վրա, մասնավորապես՝ ՀՀ օրենքը «Կրթության մասին» (ընդունվել է 14.04.1999), ՀՀ օրենքը «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին» (ընդունվել է 14.12.2004), ՀՀ օրենքը «Նախադպրոցական կրթության մասին» (ընդունվել է 15.11.2005), ՀՀ օրենքը «Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին» (ընդունվել է 25.05.2005), ՀՀ օրենքը «Նախնական մասնագիտական (արհեստագործական) և միջին մասնագիտական կրթության մասին» (ընդունվել է 08.07.2005), ՀՀ օրենքը «Կրթության պետական տեսչության մասին» (ընդունվել է 15.11.2005), ՀՀ օրենքը «Հանրակրթության մասին» (ընդունվել է 10.07.2009):

Բացի կրթության ոլորտին անմիջականորեն վերաբերող թվարկված օրենքներից, կրթության համակարգում օրենսդրական կարգավորման գործառույթ են իրականացնում նաև մի շարք այլ օրենքներ, մասնավորապես, ՀՀ օրենքը «Լեզվի մասին» (ընդունվել է 17.04.1993), ՀՀ օրենքը «Երեխայի իրավունքների մասին» (ընդունվել է 29.05.1996), ՀՀ օրենքը «Մանկապատանեկան սպորտի մասին» (ընդունվել է 11.06.2004), ՀՀ օրենքը «Ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի մասին» (ընդունվել է 26.06.2001), ինչպես նաև ուսումնական հաստատությունների կազմակերպական-իրավական ձևի հարաբերությունները կարգավորող մի շարք այլ օրենսդրական ակտեր:

Կրթության ոլորտը պետական քաղաքականության բացառիկ ոլորտներից է, որը «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի ընդունման ժամանակից՝ 1999թ. գործառութավորում է կրթության զարգացման պետական ծրագրին համապատասխան: «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 4-րդ մասը սահմանում է, որ կրթության բնագավառում պետական քաղաքականության կազմակերպական հիմքը կրթության զարգացման պետական ծրագիրն է, որը ՀՀ կառավարության ներկայացմամբ հաստատում է Ազգային ժողովը:

Ձևավորված ավանդույթի համաձայն՝ այդ ծրագրերը մշակվել են հնգամյակային կտրվածքով: 2011թ. Ազգային ժողովը հաստատել էր «**ՀՀ կրթության զարգացման 2011-2015 թվականների պետական ծրագիրը**»: Ծրագիրը մշակվել էր ՀՀ Նախագահի 2007թ. փետրվարի 7-ի՝ «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաստատելու մասին» ՆՀ-37-Ն հրամանագրի և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2008թ. հոկտեմբերի 30-ի «Կայուն զարգացման ծրագիրը հաստատելու մասին» թիվ 1207-Ն որոշման հիմնադրույթներին համապատասխան: Ծրագրի հիմքում դրվել էին նաև ՀՀ կառավարության հաստատած կրթության առանձին ոլորտների ռազմավարական ծրագրերը և զարգացման հայեցակարգերը, ինչպես նաև ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալության օժանդակությամբ մշակված «Կրթություն-2015» զարգացման հայեցակարգը:

Ծրագիրը նախնառաջ արձանագրում էր կրթության համակարգի առկա վիճակը և հիմնախնդիրները, մասնավորապես՝ «5. Ավելի քան տասը տարվա ընթացքում իրականացված բարեփոխումները հնարավորություն տվեցին լուծել համակարգում առկա շատ խնդիրներ, կայունացնել իրավիճակը և նախադրյալներ ստեղծել զարգացման համար: Այդուհանդերձ, կրթության համակարգը դեռևս հեռու է իր առաքելության լիարժեք և ամբողջական իրականացումից, մինչդեռ առաջ են եկել նոր մարտահրավերներ, որոնց հաղթահարմամբ է պայմանավորված կրթության ապագան:

6. Բարեփոխումների շոշափելի և հասարակության կողմից արժևորվող ձեռքբերումների բացակայության պատճառով կրթության համակարգը հայտնվել է մի իրավիճակում, երբ խաթարված է կրթական հաստատությունների հեղինակությունը, վտանգված է վստահությունը բարեփոխումների և համակարգի ներուժի նկատմամբ: Միաժամանակ, թե՛ հասարակական գիտակցության, թե՛ պետական քաղաքականության մեջ կրթությունը գերակայությունների շարքում շարունակում է մնալ որպես ազգային արժեք և սոցիալ-տնտեսական առաջընթացի կարևոր գործոն:

7. Կրթության բնագավառի գերխնդիրն է կրթության որակի բարձրացումը՝ ապահովելով համակարգի արդյունավետ գործունեությունը և քաղաքացիների՝ իրենց ձգտումներին և ընդունակություններին համապատասխան կրթություն ստանալու հավասար մատչելիությունը»:

Տարօրինակ է այն հանգամանքը, որ կրթության զարգացման հետագա պետական ծրագիր առայժմ չի հաստատվել և դրանով խախտվել է «Կրթության մասին» օրենքի պահանջը: Սակայն ՀՀ կառավարության 2014թ. մարտի 27-ի որոշմամբ հաստատվել է «Հայաստանի Հանրապետության 2014-2025 թթ. հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիրը»: Այն փոխարինեց 2008թ. ընդունված «Կայուն զարգացման ծրագրին», հաշվի առնելով համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամով պայմանավորված զարգացումներն ու նոր իրողությունները: Այդ փաստաթղթում նախանշված են երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման գերակայությունների ընդհանրական համախումբը, նպատակները, զարգացման հիմնական խոչընդոտները և սահմանափակումները, գերակա նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ առանցքային բարեփոխումներն ու քաղաքական գործիքները, ինչպես նաև հիմնական ռիսկերը: Ծրագրի գերակայություններից է համարվում մարդկային կապիտալի զարգացումը ներառյալ կրթությունը:

Կրթության ոլորտը կարգավորող օրենքների իրավաբանական ուժի և ստորակարգության հիմնախնդիրը, իրավատեխնիկական թերությունները: Կրթության ոլորտում կարգավորում իրականացնող օրենսդրական ակտերի միայն թվարկումից աչքի է զարնում դրանց բազմաթվությունը: Սա ոլորտի իրավական կարգավորման հիմնական թերություններից է: Օրենսդրական ակտերի բազմաթվությունը առաջ է բերում կրթության ոլորտը կարգավորող օրենքների կոլիզիաներ, որոնց լուծման եղանակները շատ դեպքերում հստակ չեն, ինչի հետևանքով դրանք երբեմն հաղթահարվում են օրենքների խախտումներով:

Ժամանակակից պայմաններում, երբ անընդհատ աճում է հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտները կարգավորող օրենսդրական ակտերի քանակը, անհրաժեշտություն է առաջանում որոշել այդ օրենքների հարաբերակցության աստիճանակարգության հարցը և դրանով իսկ բացառել օրենքների մրցակցությունը: Կրթության ոլորտում գործում են «Կրթության մասին», «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին», ինչպես նաև նախադպրոցական և հանրակրթական ենթահամակարգը կարգավորող օրենքները, «Պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասին» օրենքը, իսկ որոշ բուհերի՝ հիմնադրամի վերակազմակերպվելուց հետո ոլորտում սկսեց գործել նաև «Հիմնադրամների մասին» օրենքը:

Հայաստանում չի որոշված թվարկված օրենքների ստորակարգությունը, իսկ դրանց մեջ կան նաև հակասություններ, ընդ որում՝ նաև անլուծելի, որոնք մինչ այժմ ուղղակի անտեսվում են օրենքները խախտելու միջոցով: Օրինակ՝ պետական բուհերի մի մասն ունի՝ պետական ոչ առևտրային կազմակերպության ձև, այնինչ՝ «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին» օրենքով սահմանված կառավարման կոլեգիալ մարմնի՝ խորհրդի կազմը, որը ներառում է բուհի պրոֆեսորադասախոսական կազմի և ուսանողության ներկայացուցիչներին, հիմնադրի, կրթության կառավարման լիազորված պետական մարմնի (ԿԳ նախարարության) և հասարակայնության ներկայացուցիչներ, հակասում է «Պետական ոչ առևտրային կազմակերպության մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածին: Վերջինս որևէ կերպ չի ենթադրում, որ պետական ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման կոլեգիալ մարմնում կարող են լինել նաև հիմնադրի կամ պետական կառավարման լիազորված մարմնի կողմից դրսից նշանակվող անձինք: Այդպիսի լիազորություն չի նախատեսված նաև «Պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 13 և 14-րդ

հողվածներում՝ ո՛չ պետական կազմակերպության հիմնադրի և ո՛չ էլ լիազորված պետական մարմնի համար:

Վիճակը չփոխվեց նաև որոշ պետական բուհերի՝ հիմնադրամների վերակազմակերպվելով, որովհետև գործընթացն իրականացվեց առանց կրթական հիմնադրամների մասին օրենսդրության ստեղծման: Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է սահմանել այդ օրենքների հարաբերակցության՝ ստորակարգության հարցը և դրանով իսկ բացառել օրենքների մրցակցությունը:

Իրավական ցանկացած ակտի նախագիծ պատրաստելիս անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ գոյություն ունեն իրավաբանական տեխնիկայի կանոններ, որոնք պետք է պահպանել: Իրավական ակտերի լեզուն պետք է լինի պարզ, հստակ և մատչելի: Դրանցում պետք է պահպանվեն հայոց լեզվի կանոնները: Այս տեսանկյունից անհասկանալի են և խմբագրման կարիք ունեն կրթական օրենքների բազմաթիվ հողվածներ, դրանց մասեր և կետեր:

Կրթական օրենքների շատ հողվածներ ուղղակիորեն կրկնում են «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքը, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը, ինչի կարիքն իրավաբանական տեխնիկայի տեսանկյունից չկա: Օրինակ՝ «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին» օրենքը մեկնաբանում է միայն «համալսարան», «ակադեմիա» և «ինստիտուտ» հասկացությունները: Օրենքում որպես բուհ նշված է նաև բարձրագույն ուսումնարանը, իսկ «Կրթության մասին» օրենքում որպես բուհ նշված է նաև կոնսերվատորիան: Դրանց մեկնաբանություններն օրենքում չի տրված: Բացի դրանից, պետք է նկատի ունենալ, որ եթե «Կրթության մասին» օրենքի 3-րդ հողվածում մեկնաբանվում են այդ հասկացություններից մի քանիսը, ապա «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին» օրենքում երևի կրկնելու կարիքը չկար:

Կրթության ոլորտը կարգավորող օրենքների բազմազանության և իրավատեխնիկական թերությունների հաղթահարման ուղին: Ընդհանրապես ցանկացած օրենսդրական կարգավորում պետք է էլնի նախ՝ կարգավորվող հասարակական հարաբերությունների բնույթից, առանձնահատկություններից, վիճակից, ինչպես նաև իրավական կարգավորման խնդիրներից ու գործառույթներից: Կրթության ոլորտի հասարակական հարաբերությունների գործառութավորման հիմնարար սկզբունքներից են համակարգայնությունը, աստիճանականությունը, շարունակականությունը: Օրենսդրական կարգավորումը պետք է խարսխվի կրթության ոլորտի այս և այլ սկզբունքների վրա՝ փորձելով ամուր կապ հաստատել ոլորտի ենթահամակարգերի միջև, ստեղծել իրական նախադրյալներ համակարգի բաղադրատարրերի համագործակցության համար: Ասվածից բխում է, որ իրավական ամեն մի կարգավորում պետք է լինի համապարփակ, ամբողջական, ավարտուն: Նման իրավական կարգավորում ունենալու համար անհրաժեշտ է ամբողջական պատկերացում ունենալ ոլորտի առջև դրված խնդիրների և նպատակների, համակարգում առկա և լուծման կարիք ունեցող հիմնախնդիրների վերաբերյալ: Դրա հիման վրա անհրաժեշտ է մշակել համակարգի և նրա առանձին բաղադրատարրերի բարեփոխման հայեցակարգ, իսկ վերջինիս հիմքի վրա մշակել կրթության ոլորտը կարգավորող ամբողջական, միասնական օրենսդրական ակտ, մասնավորապես՝ **«Կրթության օրենսգիրք»**, որում համակարգված, աստիճանականորեն, շարունակական կերպով կարգավորում կստանան կրթության ոլորտի հասարակական հարաբերությունները:

Կրթության համակարգի բարեփոխումների հայեցակարգային առաջարկություններ

Կրթական համակարգը կարգավորող օրենսդրության և անցած տարիների կրթության զարգացման պետական ծրագրերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ կրթական բարեփոխումների հիմնական ուղղությունների համար հիմք են հանդիսանում միջազգային ծրագրային փաստաթղթերը: Այսպիսով շարժման վեկտորը որոշում են միջազգային կառույցները և արդյունքում կրթության զարգացման նպատակներ են դառնում այնպիսի ուղենիշներ, որոնք Հայաստանի համար այդքան էլ սրված խնդիրներ չեն:

Միջազգային ծրագրային փաստաթղթերը, անշուշտ, կարևոր դերակատարություն ունեն կրթության զարգացման ներպետական միտումների հարցում, սակայն, կարծում ենք, որ զարգացման կարևոր գործոն պետք է դառնան նաև ներպետական գործոնները, հատկապես այն հիմնախնդիրները, որոնք կուտակվել են անկախության տարիների ընթացքում և լուծում չեն գտել, աստիճանաբար վերածվելով կրթության զարգացմանը խոչընդոտող պայմանների: Ընդ որում, դրանք կապված չեն ֆինանսական էական ծախսերի հետ: Այդ խնդիրների լուծման հիմնական միջոցն ընդամենը քաղաքական կամքն է ու ցանկությունը:

Եթե որպես օրինակ վերցնենք բարձրագույն կրթության համակարգը, ապա կտեսնենք, որ տասնամյակից ավելի տևած բարեփոխումների արդյունքում այստեղ Բոլոնիայի գործընթացի հիմնական պահանջներին համապատասխան լուծվել է խնդիրների հետևյալ շրջանակը՝ ա) ներդրվել է որակավորումների եռաստիճան համակարգը, բ) ներդրվել է բուհական ակադեմիական կրեդիտների կուտակման և փոխանցման համակարգը, գ) ստեղծվել են մասնագիտական կրթության որակի ապահովման ազգային կենտրոնը և մասնագիտական կրթության եվրոպական չափանիշներին համապատասխան որակի գնահատման և ապահովման ազգային համակարգը, դ) հաստատվել է ՀՀ կրթության որակավորումների շրջանակը՝ եվրոպական որակավորումների շրջանակին համապատասխան, ե) ստեղծվել և ներդրվել է ուսանողների, դասախոսների և շրջանավարտների շարժունության կազմակերպման համակարգը, զ) ներդրվել է որակավորումների, դիպլոմների ու կրթական վերջնարդյունքների փոխձանաչման համակարգը, է) ընդարձակվել է բուհերի ակադեմիական և կառավարման գործընթացներին ուսանողների մասնակցությունը³³:

Բուհական համակարգին հուզում են բազում խնդիրներ, որոնք հրատապ են և լուծման դեպքում կտան շատ ավելի արդյունքներ: Որպես այդպիսին կառանձնացնեինք հետևյալ հիմնախնդիրները.

- 1) բուհերի կազմակերպական-իրավական ձևի հիմնահարցը,
- 2) սեփականության և կազմակերպական-իրավական տարբեր ձևեր ունեցող բուհերի հավասարության խնդիրը,
- 3) բուհերի կառավարման օպտիմալ համակարգի խնդիրը,
- 4) բուհերի չափից ավելի առևտրայնացման կանխման խնդիրը,
- 5) բուհական համակարգի ապակենտրոնացումը, ֆինանսական միջոցների փոշիացումը,
- 6) եվրոպական օրինակով անկախ պրոֆեսուրայի ինստիտուտի ներդրման խնդիրը և այլն:

³³ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության 2014-2025 թթ. հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիրը: